

Terugkeren naar de Heemkunde-site kan via de *Terugknop*.

U vindt de *terugknop* bovenin uw scherm, meestal uiterst linksboven.

PELGRIMSTEKENS

Lezing 18 november 2015 in de Sint-Petrusbasiliek te Boxtel

De pelgrimstekens van het Boxtelse Bloedwonder en andere laatmiddeleeuwse insignes door Willy Piron, hoofd van het Centrum voor Kunsthistorische Documentatie van de Radboud Universiteit Nijmegen.

Wij zijn een archief en beheren de collecties afbeeldingen van de opleiding Kunstgeschiedenis, die we hebben verzameld voor onderzoek en onderwijs. Het archief heeft meer dan 1.000.000 afbeeldingen waaronder dia's en afbeeldingen op papier maar ook grafiek en historische foto's. Naast de afbeeldingen voeren we ook onderzoeksprojecten uit voor onze professoren.

Één van deze projecten is het Kunera-project. Daar werken we sinds 1998 aan en het is een database waarin we de gegevens verwerken van insignes. We hebben nu bijna 19.000 insignes in onze database.

Het onderwerp van ons project zijn dus laatmiddeleeuwse draagtekens. Sinds in de jaren zeventig de metaaldetector in de mode kwam, wordt er ontzettend veel meer kleinmetaal gevonden dan daarvoor. Een hele speciale groep zijn de draagtekens of insignes. Ze zijn gemaakt van loodtin. Dat is en was een goedkoop materiaal dat een laag smeltpunt heeft. Ze zijn dus makkelijk en goedkoop te maken.

Heilig Bloed van Boxtel, 1380-1425,
51 x 37 mm., gevonden in Dordrecht

Mal van Michaël uit Le Mont-
Saint-Michel, 1375-1425

Ze worden gegoten in een mal en men kan er snel duizenden van maken. De draagtekens hebben oogjes waarmee ze op kleren genaaid kunnen worden of een speld aan de achterkant. Een groot deel van deze draagtekens werd gekocht in bedevaartplaatsen, net zoals vandaag de dag. In Lourdes kun je ook souvenirs kopen die alleen daar te krijgen zijn: bijvoorbeeld plastic Mariabeeldjes voor het Lourdeswater. Dat gebeurde in de Middeleeuwen ook al.

Uitleg pelgrimsinsignes

Als eerste wil ik iets over bedevaarten en bedevaartinsignes vertellen.

Als men het leven van de gewone mens in de middeleeuwen voorstelt dan overheerst de mening dat de mensen erg plaatsgebonden waren: ze werden ergens geboren, in de stad of op het platteland, daar opgroeiden, een vak leerden, trouwden, kinderen kregen en stierven en dat allemaal op dezelfde plek. Men ziet de middeleeuwse mens niet als iemand die er ver en veel op uit trok. Deze veronderstelling blijkt niet te

kloppen. Het reizen door Europa was niet alleen weggelegd voor de adel, het leger of handelslieden, ook de gewone arme mens ging er opuit en vaak ook nog heel ver. Dat blijkt uit onder andere de vele duizenden pelgrimsinsignes die er gevonden; honderdduizenden misschien wel miljoenen mensen gingen in de middeleeuwen op pad.

Van veel insignes is bekend waar ze zijn gemaakt want iedere bedevaartplaats had zijn eigen type en waar ze gevonden zijn. Dat is voor ons heel interessant omdat we die geografische coördinaten op een kaart kunnen uitzetten en zo informatie krijgen over reisgedrag in de Middeleeuwen, het gebeid van werking van een bedevaartplaats en ga zo maar door.

De reikwijdte van **Boxtel** als bedevaartplaats is iets minder ver dan die van andere bedevaartplaatsen. Als we naar de vindplaatsen van de insignes uit Boxtel kijken zien we dat het vooral een Brabants gebeuren is. Er zijn nu 10 insignes bekend. Van twee insignes is de vindplaats onbekend. Twee insignes staan nog niet online maar die zijn in Den Bosch en Dordrecht gevonden. Er is er een in Roggel, Limburg gevonden, een in Sluis (Zeeland), drie dus in Den Bosch, drie in Dordrecht. Boxtel had dus een hele lokale reikwijdte.

Waarom ging men op bedevaart?: meerdere redenen, sommige redenen zijn vandaag ook nog geldig:

- Om iets te vragen, voor een smeekbede, bijvoorbeeld genezing van jezelf of van een ander. Sommige plaatsen waren gespecialiseerd in specifieke kwalen. Bij oogziekten ging men naar de heilige Odilia in St. Agatha. Voor veeziekten maar ook aandoeningen van de baarmoeder ging men naar Houthem St. Gerlach om mergelpoeder uit zijn graf van de heilige te halen dat dan aan het vee werd gevoerd. Volgens de middeleeuwse bronnen moest je naar Boxtel voor de volgende kwalen: doofheid, stomheid, kreupelheid, blindheid
- Als dank voor iets, bijvoorbeeld weer genezing of om een belofte in te lossen. Als je om iets kwam vragen of je bede was verhoord dan gaf je iets, soms was dat iets in natura zoals kaarsen of rogge of wol. Dat staat in de kerkrekeningen vermeld. Of je liet je krukken of verband achter in de kerk Of je schonk een ex voto: een afbeelding in metaal, verzilverd of van echt zilver of goud van het genezen of nog te genezen lichaamsdeel. Of je schonk sieraden. Boxtel had zoveel ex voto's in het begin van de zeventiende eeuw, staat in de archieven, dat ze met karren afgevoerd moesten worden

- Aflaat is de kwijtschelding van tijdelijke straffen in het hiernamaals. Gelovigen konden dus tijd kopen waardoor ze minder lang in het vagevuur hoefden te zitten. Een lucratieve handel in de middeleeuwen en waar de protestanten veel commentaar op hadden. Een Pauselijke oorkonde uit 1459 vermeldt dat bezoekers die het Heilig Bloed komen vereren op de zondag na Pinksteren en op St. Jan een aflaat kunnen krijgen van 5 jaar en 200 dagen. Ze moesten dan wel een penning geven voor het armenhospitaal in Boxtel. In 1924 verleende Pius XI nog een volle aflaat aan allen die een keer per jaar een bedevaart naar de St. Petruskerk van Boxtel maakten
- Als boetedoening: je had iets gedaan wat niet hoorde, je had er spijt van en dan kon je als boete en uit vrees voor de hel een bedevaart maken
- Als straf, in de middeleeuwen werden ook strafbedevaarten opgelegd. Dat had een aantal voordelen. Men was voor langere tijd van de misdadiger af, misschien overkwam de misdadiger onderweg wel iets en dan was het probleem helemaal opgelost. Misschien werd de misdadiger onderweg wel bekeerd en kreeg men een aardige keurige mens terug. Hoe zwaarder de misdaad, hoe verder men moest. Soms wel naar Jeruzalem. Dan was je echt jaren onderweg en de kans dat je levend terugkeerde eigenlijk miniem. Bij minder strenge straffen hoefde je niet zover weg en moest je bijvoorbeeld naar Boxtel. Uit de archieven zijn strafbedevaarten bekend naar Boxtel, bijvoorbeeld vanuit Antwerpen, Gouda, Lier, Turnhout, Den Bosch, Tilburg, Oss, Oirschot en barrevoets vanuit Bergen op Zoom. Deze strafbedevaarten laten een ook een goed beeld zien van het werkingsgebied van een bedevaartplaats en vaak komt dat overeen met de vindplaatsen van de bedevaartsouvenirs.
- En misschien wel de belangrijkste reden: voor arme mensen die iets van de wereld wilden zien was op bedevaart gaan de enige maatschappelijk aanvaardde reden om op reis te gaan. Zij verlieten, soms voor jaren, huis en haard om iets van de wereld te zien.
- Beroep. Er waren een aantal werken van barmhartigheid waar men als pelgrim een beroep op kon doen: hongerigen spijzen, dorstigen laven, vreemdelingen herbergen. Sommige maakten daar misbruik van en waren levenslang pelgrim. Ook in Boxtel werd geklaagd over het tuig dat afkwam op de Boxtelse Bloedprocessie: in 1659 schreef Voetius dat er zwervers, venters, zigeuners en bedelaars naar Boxtel trokken en dat het erin de nacht voor de processie het een ontuchtig aan toe ging rond de kerk en op het kerkhof.

Deze metalen draagtekens ontstaan aan het eind van de twaalfde eeuw. De goedkope versie van deze tekens zijn van lood-tin maar voor rijkere personen zijn er ook zilveren en gouden uitvoeringen. Daar zijn er niet veel meer van over want die werden natuurlijk bij nood omgesmolten. De lood-tinnen waren gemakkelijk te maken en het was een goedkoop materiaal. Er viel veel te verdienen met insignes en het wordt een echt massa-artikel. En dat in de tijd voor de boekdrukkunst. De massaproductie van afbeeldingen is, tot nu toe, verbonden met de uitvinding van de drukpers.

Toen gedrukte afbeeldingen mogelijk werden ging men onder andere in bedevaartplaatsen over om gedrukte souvenirs zoals bedevaartvaantjes te verkopen. Deze waren nog makkelijker en goedkoper te maken dan de metalen souvenirs. Rond 1550 was het afgelopen met de insignes.

Welke soorten religieuze insignes zijn er?

Als eerste de insignes. Uit bedevaartplaatsen. Bijvoorbeeld Kunera uit Rhenen, waar ons project naar genoemd is. Kunera was één van de elfduizend maagden die Sint Ursula begeleiden op pelgrimstocht naar Rome. Zij overleefde als enige de slachtpartij van de Hunnen in Keulen en vond onderdak bij een koning in

zijn kasteel in Rhenen. Helaas werd koningin jaloers en wurgde haar samen met haar dienstmeid. Dit is een voorbeeld van een lokale heilige met een heel lokaal werkingsveld.

Toen we met de database begonnen heette de universiteit nog Katholiek Universiteit Nijmegen en had als afkorting KUN: de eerste drie letters van de naam Kunera. Nu is de afkorting RU Nijmegen. Daar ging het grapje van onze mooie naam maar we voeren al zo lang Kunera als naam dat we die naam gehouden hebben. Er is nog wel een overeenkomst: volgens sommige bronnen heette de koning die Kunera onderdak gaf, Radboud.

Heilig Bloed van Bostel, 1380-1400,
46 x 38 mm., gevonden in Sluis

Heilig Bloed van Bostel, 1380-1425,
53 x 38 mm., gevonden in Dordrecht

Bostel valt ook in deze categorie. Dit zijn twee exemplaren. De linkse gevonden in Sluis en de andere in Dordrecht.

Insignes werden om meerdere redenen verkocht:

- als souvenir dus als herinnering
- als bewijs dat men ergens geweest was, om de mensen thuis te laten zien dat men er was geweest. Mensen die op strafbedevaart gingen moesten naast een attest uit de bedevaartplaats ook vaak een insigne mee terug brengen
- als een soort reliek. Een ampul met het verdunde bloed is natuurlijk een eerstegraads reliek. Een deel van de heiligheid van de vereerde heilige of object werd mee naar huis genomen om daar zijn zegende werking voort te zetten. In Santiago de Compostela kun je achter het beeld lopen en het ook aanraken. Als je dat met een souvenir doet, gaat een deel van de heiligheid van het beeld of de relieken over op de souvenirs, in de middeleeuwen dus op de loodtinnen broches. Dat is een tweedegraads of indirecte aanrakingsrelik.

In Aken werd de tuniek één keer in de zeven jaar getoond vanaf een balkon. De insignes uit Aken hebben soms een spiegeltje zodat men de tuniek erin kon opvangen om de heiligheid mee te nemen. Dat is een derdegraadsrelik.

Of als onderscheidingstekens om te laten zien dat men pelgrim was. Zoals al gezegd kon men daar onderdak en eten voor krijgen. Daar werd ook misbruik van gemaakt. Vooral in de late middeleeuwen

kregen pelgrims een hele slechte naam: rovers en bandieten gingen zich steeds meer als pelgrim uitdossen en overvielen zo niets vermoedende reizigers.

Wat deed men ermee? In de eerste plaats dus dragen op je hoed of jas om te laten zien dat je pelgrims was.

Insignes uit Boxtel

De insignes uit Boxtel. Zoals al gezegd zeldzaam, leuk en apart. Er zijn er 10 bekend.

Ze zijn allemaal van na 1380 omdat in dat jaar de Sint Petrus kerk officieel toestemming kreeg om het Miraculeus Heilig Bloed ter vereren. (Het wonder: De priester Eligius Aecker celebreerde ergens voor 1380 aan het Driekoningentaltaar de heilige mis. Hij twijfelde aan het werkelijk veranderen van de wijn in het Bloed van Christus. Hij stootte de kelk met witte wijn om en de altaardwaal en het corporale kleurden rood. Eligius probeerde de doeken uitwassen maar de rode vlekken verdwenen niet. De priester hield dit geheim en bekende pas op zijn sterfbed wat gebeurd was en waar de altaardwaal verborgen was. Al vlug gebeurden wonderen en pelgrims stroomden toe en souvenirs zoals pelgrimstekens konden verkocht gaan worden.

Het zijn verhalende insignes. Een priester, misschien wel Eligius toont de altaardwaal met daarop de omgestoten kelk. Dit komt niet vaak voor meestal wordt het vereerde beeld of heilige getoond. Bij Sacramentswonderen, meestal hosties die onbeschadigd uit een brand te voorschijn komen of die beginnen te bloeden als ze moedwillig beschadigd worden, worden meestal alleen de hosties of een monstrans afgebeeld.

De insignes hebben oogjes en dat zijn heel grappig de omgevormde handen van de priester.

Er zijn twee types uit Boxtel. Bij het bovenste type is het gezicht van de priester meer naar zijn linkerzijde gewend en de kelk ligt schuin en hij loopt naar rechts. Deze insignes zijn echter niet allemaal uit dezelfde mal zoals we kunnen zien aan insigne 1 en 2.

Bij het andere type ligt de kelk plat en het gezicht van de priester is recht naar voren gewend en loopt naar links. Het is niet te bewijzen maar het zou kunnen dat er twee partijen het recht hadden om in Boxtel insignes te verkopen en dat iedere partij zijn eigen type had. Het kan ook dat de verschillende types of verschillende feestdagen werden verkocht. Dus bijvoorbeeld met de processie op Drievuldigheidszondag (eerste zondag na Pinksteren) of op Sacramentsdag (tweede donderdag na Pinksteren)

Wat heel apart is dat er op sommige insignes uit Boxtel is dat sommige van rode verf of polychromie zijn voorzien. Dit is een bewijs dat sommige insignes gekleurd waren. Bij de Boxtelse hebben we dat als eerste gezien.

De insignes die tot nu toe bekend zijn worden gedateerd 1380 tot 1425. Waarschijnlijk zijn deze draagtekens tot rond 1500 -1550 verkocht want in die tijd wordt het goedkoper om op papier gedrukte souvenirs zoals vaantjes temaken en verkopen.

Sluis

Dordrecht

Den Bosch

Onbekend

Dordrecht

Op de tentoonstelling 'Boxtel in de Middeleeuwen' in het Oertijdmuseum zijn deze vijf insignes afkomstig uit Boxtel te zien tot 6 januari 2016 en daarna weer in de collectie van de Familie van Beuningen te bezichtigen.

De pelgrimstekens van het Boxtels Bloedwonder en andere laatmiddeleeuwse insignes door Willy Piron, hoofd van het Centrum voor Kunsthistorische Documentatie van de Radboud Universiteit Nijmegen.

*Lezing georganiseerd door:
Stichting Petrusmonumenten
Heemkundekring Boxtel
Heilig Bloedstichting*

Heemkundekring Boxtel

Boxtel, 18 november 2015

samenvatting lezing: CvE

zie website : www.kunera.nl